

УДК 343.21:343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.64>

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДЛЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Попович О.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини,
Чернівецький юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-6778-4714*

Томаш Л.В.,
*кандидат юридичних наук,
в.о. директора
Буковинської державної сільськогосподарської дослідної станції
Інституту сільського господарства
Карпатського регіону НААН
ORCID: 0000-0003-4649-2672*

Попович О.В., Томаш Л.В. Методологічне значення принципів криміналізації для кваліфікації кримінальних правопорушень.

Вказується, криміналізація суспільно небезпечних діянь становить один із провідних механізмів втілення державної кримінально-правової політики, оскільки саме через неї встановлюється, які моделі поведінки кваліфікуються як «кримінально караані», та визначаються параметри і природа кримінально-правового впливу.

У статті досліджено методологічне значення принципів криміналізації у формуванні та застосуванні складів кримінальних правопорушень, а також їх вплив на точність, стабільність та єдність правозастосування. Показано, що криміналізація не зводиться лише до формального акту правотворчості, а виступає багаторівневим процесом, який охоплює виявлення й оцінку суспільно небезпечних проявів поведінки, визначення їх відповідності критеріям кримінально-правової заборони та законодавче закріплення. Аргументовано, що взаємозалежність криміналізації й кваліфікації проявляється у прямому впливі якості законодавчого моделювання складів на можливість їх однозначного тлумачення, тоді як результати правозастосування виявляють прогалини, суперечності й надмірності, що потребують корекції. У дослідженні окреслено дві групи принципів криміналізації – соціально-психологічні та системно-правові, які забезпечують відповідність кримінально-правових заборон потребам суспільства та їх узгодженість у системі законодавства. Особлива увага приділяється п'яти принципам, безпосередньо пов'язаним із кваліфікацією: соціальної обумовленості, пропорційності, економії кримінально-правової репресії, правовій визначеності та системній узгодженості. Визначено їх зміст, критерії реалізації та наслідки недотримання, серед яких – поява «мертвих» норм, дисбаланс між тяжкістю діяння і реакцією держави, фрагментарність практики, помилки у відмежуванні суміжних складів і нормативні конфлікти. Зроблено висновок, що принципи криміналізації виконують функцію методологічного фільтра, який на етапі законотворення дозволяє відсіяти необґрунтовані новели й забезпечити технічно коректне моделювання складів, а на етапі правозастосування гарантує передбачуваність і стабільність кваліфікації, знижує конкуренцію норм і запобігає розширювальному тлумаченню. Підкреслено, що врахування цих принципів має не лише теоретичне, а й значне практичне значення для оптимізації кримінально-правової політики та забезпечення єдності судової практики.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, криміналізація, принципи, кваліфікація, соціальна обумовленість, пропорційність, кримінально-правова репресія, правова визначеність, системна узгодженість, конкуренція норм, єдність судової практики.

Popovych O.V., Tomash L.V. Methodological significance of the principles of criminalization for the qualification of criminal offenses.

It is indicated that the criminalization of socially dangerous acts is one of the leading mechanisms for implementing state criminal law policy, since it is through it that it is established which models of behavior are qualified as «criminally punishable» and the parameters and nature of criminal law influence are determined.

The article explores the methodological significance of the principles of criminalization in shaping and applying the elements of criminal offences, as well as their impact on the accuracy, stability, and uniformity of law enforcement. It is demonstrated that criminalization is not limited to a formal legislative act but constitutes a multi-level process that includes the identification and legal assessment of socially dangerous behavior, determining its compliance with the criteria of criminal-law prohibition, and its consolidation in legislation. The interdependence between criminalization and qualification is shown in the direct influence of the quality of legislative modeling on the possibility of unambiguous interpretation, while law enforcement practice reveals gaps, contradictions, and redundancies. The study identifies two groups of criminalization principles – socio-psychological and systemic-legal – which ensure the conformity of prohibitions to societal needs and their coherence within the legislative system. Particular attention is given to five principles directly related to qualification: social conditionality, proportionality, economy of criminal-law repression (*ultima ratio*), legal certainty, and systemic coherence. Their content, implementation criteria, and consequences of non-compliance are outlined, including the emergence of “dead” norms, imbalance between the gravity of the offence and the state response, fragmented practice, errors in distinguishing related offences, and normative conflicts. It is concluded that these principles act as a methodological filter: at the law-making stage they eliminate unjustified innovations and ensure technically correct legislative modeling, while at the enforcement stage they guarantee predictable and stable qualification, reduce normative competition, and prevent expansive interpretation. Recognizing these principles has theoretical and practical importance for improving criminal-law policy, strengthening legal certainty, and ensuring the consistency of judicial practice.

Key words: criminal offence; criminalization; principles; criminal law qualification; social conditionality; proportionality; criminal law repression; legal certainty; systemic coherence; normative concurrence; uniformity of judicial practice.

Постановка проблеми. Одним із ключових інструментів реалізації кримінально-правової політики держави є криміналізація суспільно небезпечних діянь, адже саме вона визначає, які форми поведінки визнаються «кримінально протиправними», та окреслює межі й характер кримінально-правової репресії. Від належності та обґрунтованості цього процесу залежить не лише ефективність захисту охоронюваних законом цінностей, але й забезпечення принципу правової визначеності у сфері кримінального права.

Криміналізація – це не лише формальний акт правотворчості, а багаторівневий процес, що включає виявлення та правову оцінку суспільно небезпечних проявів поведінки, визначення їх відповідності критеріям кримінально-правової заборони, а також закріплення такої заборони у законі. На цьому етапі формуються як концептуальні, так і техніко-юридичні передумови для подальшого застосування норм, що безпосередньо впливають на процес кваліфікації кримінальних правопорушень. Якщо ознаки кримінально протиправного діяння сформульовані нечітко, суперечливо або надмірно загально, це призводить до труднощів у їх співвіднесенні з фактичними обставинами справи, створює підґрунтя для конкуренції норм і неоднокового тлумачення.

Принципи криміналізації покликані запобігати як надмірній криміналізації (що перевантажує кримінальне законодавство зайвими нормами), так і недостатній (що створює прогалини у захисті суспільних відносин). Порушення цих принципів неминуче має наслідки для кваліфікації: надмірність – ускладнює відмежування суміжних складів, недостатність – призводить до вимушеної аналогії або неправильної правової оцінки діяння.

Кваліфікація кримінальних правопорушень і криміналізація суспільно небезпечних діянь перебувають у відносинах функціональної взаємозалежності. Належний рівень нормативного моделювання кримінально-правових заборон забезпечує можливість їх однозначної та передбачуваної правової оцінки у процесі кваліфікації. Водночас результати правозастосовної діяльності, що виявляють прогалини, колізії чи надмірності у законодавчих конструкціях, формують емпіричну

основу для коригування та оптимізації криміналізації. Такий двосторонній зв'язок слугує інструментом підтримання цілісності та ефективності кримінально-правового регулювання.

В умовах зростання суспільних ризиків, трансформації правових систем та інтеграційних процесів актуальність дослідження принципів криміналізації у взаємозв'язку з кваліфікацією кримінальних правопорушень зумовлена потребою підвищення ефективності кримінально-правового регулювання, забезпечення єдності судової практики та зміцнення авторитету кримінального закону.

Метою дослідження є з'ясування методологічного значення принципів криміналізації для формування та застосування складів кримінально протиправних діянь, дослідження їхнього впливу на точність, стабільність і єдність кваліфікації кримінальних правопорушень, а також окреслення напрямків вдосконалення кримінально-правового регулювання з урахуванням результатів правозастосовної практики.

Стан опрацювання проблематики. Питання криміналізації як ключового елементу кримінально-правової політики перебуває у полі зору української кримінально-правової доктрини протягом останніх десятиліть. У сучасних наукових працях воно розглядається переважно у двох взаємопов'язаних площинах: по-перше, як самостійний інститут, що визначає межі кримінально-правового впливу, і по-друге, як метод реалізації кримінальної політики держави, тісно пов'язаний з інститутом кваліфікації кримінально протиправних діянь.

Системне дослідження теоретичних і прикладних аспектів криміналізації здійснено у роботі Д.О. Балобанової, яка у своїй праці «Теорія криміналізації» сформулювала методологічні підходи до визначення поняття, принципів та підстав криміналізації, обґрунтувала її місце в системі кримінально-правових засобів охорони суспільних відносин та окреслила критерії відмежування від суміжних інститутів.

Проблема інтеграції криміналізації у загальну систему кримінально-правової політики стала предметом аналізу О.В. Острогляда, який розкрив способи (методи) її реалізації та підкреслив значення криміналізації як механізму забезпечення адекватної кримінально-правової реакції на суспільно небезпечні посягання.

Окрему увагу принципам криміналізації, зокрема принципу пропорційності, приділено у дослідженні С.В. Шевченко, яка довела, що дотримання цього принципу забезпечує баланс між обмеженням прав особи та суспільною необхідністю застосування кримінально-правових заборон.

Питання змістових підстав криміналізації розглядали також О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк, Є.В. Пилипенко, Т.В. Столяр та ін., які досліджували їх у контексті криміналізації конкретних груп діянь, звертаючи увагу на відповідність законодавчих рішень як внутрішнім потребам правопорядку, так і міжнародним зобов'язанням України.

У більшості дисертаційних досліджень, присвячених кримінально-правовій характеристиці окремих складів кримінально протиправних діянь, традиційно містяться розділи, що аналізують підстави їх криміналізації.

Водночас констатуємо, що методологічне значення змістових засад криміналізації, їх взаємозв'язок з інститутом кваліфікації кримінальних правопорушень та вплив на ефективність кримінального законодавства залишаються недостатньо розробленими у кримінально-правовій літературі, що зумовлює наукову й практичну значущість подальших досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У сучасній кримінально-правовій доктрині принципи криміналізації розглядаються як найвищий рівень узагальнення, що забезпечує концептуальну обґрунтованість і внутрішню логічну узгодженість кримінально-правової нормотворчості. Вони становлять комплекс науково обґрунтованих та свідомо застосовуваних правил і критеріїв, спрямованих на визначення допустимості й доцільності введення нових кримінально-правових норм та змін до чинного законодавства, а також оцінку їх впливу на ефективність правозастосування [1, с. 202].

У науковій літературі традиційно виокремлюють дві основні групи принципів криміналізації. По-перше, соціально-психологічні (соціальні) принципи, які покликані забезпечити соціальну легітимність криміналізації, врахування рівня суспільної свідомості, моральних орієнтирів, стану суспільної думки та загальних тенденцій розвитку суспільства. По-друге, системно-правові принципи, що обумовлюють потребу у внутрішній несуперечливості кримінального законодавства та поділяються на загальноправові (верховенство права, законність, рівність перед законом) і спеціально-правові (пропорційність, визначеність складу кримінально протиправного діяння, економія кримінальної репресії, узгодженість із положеннями Загальної частини КК) [1, с. 202; 2, с. 646].

Поділ принципів криміналізації на соціально-психологічні та системно-правові має не лише теоретичне, а й практичне значення, зокрема у сфері кваліфікації кримінально протиправних діянь. Соціально-психологічні принципи забезпечують відповідність криміналізації об'єктивним потребам суспільства, рівню його правової свідомості та морально-ціннісним орієнтирам, що сприяє легітимності кримінально-правових заборон та зменшує ризик їх формального або вибіркового застосування. Недотримання цих принципів нерідко призводить до виникнення норм, які або не сприймаються суспільством, або ж не знаходять належного застосування на практиці, що негативно впливає на передбачуваність і стабільність правозастосування.

Системно-правові принципи, у свою чергу, спрямовані на забезпечення внутрішньої логічної несуперечливості кримінального законодавства та його узгодженості із загальною правовою системою. Їх реалізація є необхідною умовою для уникнення колізій, конкуренції норм та дублювання кримінально-правових приписів, що прямо впливає на можливість однозначного та обґрунтованого встановлення відповідності фактичних обставин конкретного випадку складу кримінально протиправного діяння.

У контексті кваліфікації кримінальних правопорушень зазначені принципи виконують подвійну функцію: по-перше, вони слугують методологічними орієнтирами при формулюванні законодавцем ознак складу кримінально протиправного діяння; по-друге, виступають орієнтирами для правозастосувача, забезпечуючи правову визначеність, передбачуваність та єдність судової практики. Така функціональна роль зумовлює необхідність їх комплексного дослідження у взаємозв'язку із практикою кваліфікації.

До числа принципів криміналізації, які найбільш безпосередньо пов'язані з процесом кваліфікації кримінальних правопорушень та істотно впливають на його точність і стабільність, належать: принцип соціальної обумовленості криміналізації, що вимагає криміналізувати лише ті діяння, які становлять реальну загрозу охоронюваним законом суспільним відносинам та не можуть бути ефективно нейтралізовані іншими, менш репресивними засобами [3, с. 248]; принцип пропорційності, спрямований на забезпечення балансу між ступенем суспільної небезпеки діяння та суворістю кримінально-правових наслідків [4]; принцип економії кримінально-правової репресії, що передбачає утримання від надмірної криміналізації та пріоритетність превентивних і виховних засобів впливу; принцип визначеності та чіткості складу кримінально протиправного діяння, який забезпечує однозначність тлумачення та унеможливує застосування аналогії у сфері кримінальної відповідальності [5, с. 134–136]; принцип узгодженості із системою кримінального законодавства, що вимагає гармонізації нових кримінально-правових приписів із Загальною та Особливою частинами Кримінального кодексу.

Подальший аналіз кожного з цих принципів у контексті їх впливу на кваліфікацію кримінальних правопорушень дозволить виявити, яким чином вони забезпечують єдність судової практики, підвищують передбачуваність правозастосування та зміцнюють ефективність кримінального закону.

1. Принцип соціальної обумовленості (суспільної небезпечності).

Сутність принципу полягає в тому, що кримінально-правова заборона допустима лише тоді, коли поведінка демонструє сталу, емпірично підтверджену загрозу охоронюваним благам і не нейтралізується менш репресивними засобами. У доктрині наголошується на необхідності доведення об'єктивної потреби у кримінально-правовому впливі через кримінологічні дані, судову практику та аналіз деліктів суміжних режимів (адміністративного, цивільного) [1, с. 202; 6, с. 3-6]. Порушення цього принципу створює «псевдокриміналізацію»: норми, що дублюють наявні заборони або реагують на поодинокі явища, стають «мертвими», підривають передбачуваність і провокують формальну кваліфікацію там, де фактична суспільна небезпечність мінімальна. В результаті правозастосувач опиняється між формою (буквою закону) та змістом (реальною шкодою), що породжує мінливість кваліфікаційних висновків і конкуренцію норм при відмежуванні суміжних складів [1, с. 202, 6, с. 337].

Методологічно цей принцип закріплює послідовність: (а) доведення соціальної потреби – (б) моделювання складу – (в) перевірка здатності складу забезпечувати однозначну кваліфікацію. Саме така логіка, як свідчать прикладні огляди криміналізацій останніх років, знижує ризики колізій і нерівномірної практики [7, с. 4–6].

2. Принцип пропорційності.

Пропорційність вимагає «співмірності» між тяжкістю посягання (характером і обсягом шкоди, формою вини, ризиком рецидиву) та інтенсивністю кримінально-правової реакції (сам факт

криміналізації, вид і межі санкції). У теорії криміналізації її розглядають як ядро змістових критеріїв, що легітимізує втручання та визначає допустимі межі кримінальної репресії [4]. Для кваліфікації цей принцип виконує роль калібратора: коли санкції або диспозиції «завеликі»/«замалі» відносно суспільної небезпечності, у практиці виникає стимул до розширювального тлумачення чи «форум-шопінгу» між нормами зі співмірнішими наслідками. Це підвищує ймовірність помилок відмежування (особливо за конкуренції загальної і спеціальної норм) та порушує єдність практики [4].

Сучасні прикладні дослідження демонструють, що оцінка пропорційності новел (з урахуванням соціальних витрат криміналізації і очікуваного превентивного ефекту) прямо корелює з передбачуваністю кваліфікації в судах [7].

3. Принцип економії кримінально-правової репресії (*ultima ratio*).

Економія репресії передбачає, що кримінально-правова заборона вводиться лише тоді, коли жоден інший режим (адміністративний, цивільний) не забезпечує належного захисту. Порушення веде до надмірної криміналізації (інфляції складів), що породжує дублювання диспозицій, «паралельні» склади та масові «змагання» норм у кваліфікації. Унаслідок цього судово-практика стає фрагментарною: різні суди віддають перевагу різним «схожим» складам, що знижує єдність і авторитет закону. В українській літературі цей принцип розкривається як метод політики (разом із декриміналізацією, пеналізацією тощо) і як критерій законодавчої техніки, що запобігає нормативним «латкам» [8, с. 182-183].

4. Принцип правової визначеності (чіткості та передбачуваності формулювань).

Вимога визначеності означає, що диспозиційні ознаки мають бути сформульовані однозначно, із узгодженою термінологією і належною структурою об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Невизначені оціночні поняття, зайві бланкетні відсилки, дублювання ознак між суміжними складами – усе це мультиплікує ризики помилкової кваліфікації (насамперед у відмежуванні і конкуренції норм). Порівняльно-аналітичні огляди останніх криміналізацій показують, що дефекти визначеності переносяться в судову практику, де компенсуються розширювальним тлумаченням або касаційними переглядами вироків [7, с. 5-6].

Для теорії кваліфікації це означає: якість моделювання складу є передумовою того, що факти «прикладаються» до норми без додаткових конструкцій. Коли ж визначеність порушено, правозастосувач змушений або звужувати (ризик безпідставних виправдань) або розширювати (ризик *ultra vires*) диспозицію, що загрожує єдності практики.

5. Принцип системної узгодженості (внутрішньої несуперечливості).

Нова заборона має вписуватися в систему КК України, не руйнуючи логіку Загальної/Особливої частин і не дублюючи вже наявні склади. Системний аудит – це не лише питання техніки, а гарантія єдності кваліфікації: відсутність дублювання і чіткі відмежувальні критерії між близькими складами мінімізують конкуренцію норм і колізії [7, с. 3–6; 8, с. 182–186]. Порушення принципу породжує «горизонтальні» конфлікти (кілька норм однаково придатні для кваліфікації) і «вертикальні» зсуви (загальна/спеціальна норми без ясного пріоритету), що прямо збільшує частку кваліфікаційних помилок і процесуальних втрат (скасування вироків, повернення обвинувальних актів).

У сукупності ці принципи працюють як подвійний методологічний фільтр: (а) на стадії законотворення вони відсікають недообґрунтовані новели та забезпечують змістовно й технічно коректне моделювання складів; (б) на стадії правозастосування – гарантують сталу, передбачувану кваліфікацію, зменшення конкуренції норм і відмову від небезпечних розширювальних практик [7, с. 3–6]. Де принципи порушені – там кваліфікація стає нестабільною; де вони дотримані – там з'являється єдність і прогнозованість судових рішень.

Висновки. Принципи криміналізації виступають системними орієнтирами, що забезпечують наукову обґрунтованість, соціальну виправданість і юридичну коректність кримінально-правових заборон. Вони формують методологічну основу для стабільної та передбачуваної кваліфікації кримінальних правопорушень, зумовлюють єдність правозастосування і підвищують ефективність кримінально-правової політики держави.

Дотримання принципів соціальної обумовленості, пропорційності, економії кримінально-правової репресії, правової визначеності та системної узгодженості дозволяє уникнути надмірної чи недостатньої криміналізації, мінімізує конкуренцію норм і колізії, забезпечує баланс між суспіль-

ними потребами та інтенсивністю кримінально-правової реакції. Натомість їх ігнорування спричиняє появу «мертвих норм», правову невизначеність, фрагментарність практики та зниження авторитету закону, що безпосередньо негативно впливає на точність і стабільність кваліфікації.

З огляду на подвійний характер функціонування принципів криміналізації – на етапі нормотворення та правозастосування – вони повинні розглядатися як інтегральний інструмент удосконалення кримінального законодавства і забезпечення єдності судової практики. У перспективі їх дотримання сприятиме зміцненню принципу правової визначеності, підвищенню передбачуваності правозастосування, а також гармонізації національного кримінального законодавства з європейськими та міжнародними стандартами.

Таким чином, принципи криміналізації мають розглядатися не лише як теоретичні постулати, а як практичні механізми, здатні істотно впливати на якість правотворчої діяльності та правозастосування, визначати межі кримінально-правового втручання та забезпечувати справедливість і ефективність кримінального судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Попович О. В. Принципи криміналізації: поняття, зміст та дотримання (на прикладі ст. 110-2 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 201–206. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/4_2018.pdf#page=209 (дата звернення 13.08.2025).
2. Ясін І. М. Кримінально-правовий потенціал криміналізації незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або благодійної допомоги. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 2. С. 644–648. URL: <https://appjournal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/109.pdf> (дата звернення 13.08.2025).
3. Пилипенко Є. В. Урахування принципів криміналізації під час установлення кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 247–250.
4. Шевченко С. В. Місце принципу пропорційності у системі принципів криміналізації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 3 № 2. С. 74-82. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_3/14.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 13.08.2025).
5. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
6. Тананакін О. В. Соціальна обумовленість криміналізації правопорушень, що кваліфікуються як колабораційна діяльність. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Випуск 81: частина 2. С. 335–340. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/54-3.pdf>.
7. Гацелюк В. Криміналізація суспільно небезпечних діянь протягом дії Кримінального кодексу України 2001 року: останні сюжети на фоні загальної палітри законодавчих рішень. Київ: ВАІТЕ, 2021. 228 с.
8. Острогляд О. В. Сучасне розуміння способів (методів) реалізації кримінально-правової політики. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. Вип. 8. С. 182–186. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/8-28-13.pdf> (дата звернення: 14.08.2025).